

STUDY ON OPTIMUM CITY SIZE: A MODEL PROPOSAL FOR CITIES OF TÜRKİYE

Koray ÖZCAN - Emine TANRIVERDİ

ABSTRACT

The priority issues in current planning agenda have been seeking solutions to socio-spatial and ecological problems such as poverty, climate crisis, ecological concerns, and access to safe water and food. These pursuits can be seen as an emphasis to the cities should be developed as self-sufficient, easily accessible, and livable socio-spatial units by making them at peace with nature. Therefore, the concept of the optimal city is considered a significant alternative in ensuring cities are made livable and manageable in terms of spatial size, demographic capacity, and service provision. The aim of this research is to create a dataset for determining the optimal city size for Turkish cities. The study identifies spatial, socio-cultural, economic, ecological, and governance requirements for optimal city size and establishes a set of indicators based on the dynamics unique to Turkish cities, focusing on the relations between population-service-space. It is considered that this indicator set will contribute to the current planning debates on making cities environmentally, socially and economically sustainable and resilience by developing them as socio-spatial units in harmony with nature.

Keywords: Optimization, optimum city, optimum city size, Turkish cities.

Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi

Mail: korayozcan@pau.edu.tr

 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1221-9224>

Bilim Uzmanı, Pamukkale Üniversitesi, Teknokent Trafik Analiz Merkezi

Mail: emine-tanriverdi@hotmail.com

 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5709-172X>

Makale Atıf Bilgisi:

ÖZCAN, K. - TANRIVERDİ, E. (2024). "Optimum Kent Büyüklüğü Araştırması: Türkiye Kentleri İçin Model Önerisi". *Çevre, Şehir ve İklim Dergisi*, Yıl 3, Sayı 6, s. (30-46)

Makale Türü:

Araştırma

Geliş Tarihi:

28.07.2024

Kabul Tarihi:

31.08.2024

Yayın Tarihi:

30.12.2024

Yayın Sezonu:

Temmuz-Aralık

OPTIMUM KENT BÜYÜKLÜĞÜ ARAŞTIRMASI: TÜRKİYE KENTLERİ İÇİN MODEL ÖNERİSİ¹

Koray ÖZCAN - Emine TANRIVERDİ

ÖZ

Güncel planlama tartışmalarının öncelikli konularının yoksulluk, iklim krizi, ekolojik kaygılar, güvenli su ve gıdaya erişim gibi sosyo-mekânsal ve ekolojik temelli sorunlara çözüm arayışları olduğunu söylemek mümkündür. Bu arayışlar, kentlerin doğa ile barışık, kendine yeterli, kolay erişilebilir ve yaşanabilir sosyo-mekânsal üniteler olarak geliştirilmesi gerekliliğine vurgu olarak görülebilir. Şüphesiz kentlerin, yaşanabilir ve yönetilebilir kılınabilmesi için mekânsal büyüklük, demografik kapasite ve hizmet sunumu bakımından optimizasyon göstergelerinin belirlenmesinin önemli ve gerekli olduğu değerlendirilmektedir. Bu araştırmanın amacı, Türkiye kentleri için optimum kent büyüklüğünün belirlenmesine yönelik veri seti oluşturulmasıdır. Araştırmada optimum kent büyüklüğü için mekânsal, sosyal-kültürel, ekonomik, ekolojik ve yönetsel gereklilikler tespit edilerek Türkiye kentlerinin kendine özgü dinamikleri kapsamında nüfus-hizmet-mekân üçlemesini esas alan optimum kent göstergeler seti oluşturulmuştur. Bu göstergeler setinin, kentlerin doğa ile barışık sosyo-mekânsal üniteler olarak geliştirilerek çevresel, sosyal ve ekonomik açıdan sürdürülebilir ve dirençli kılınmasına yönelik planlama tartışmalarına katkı sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Optimizasyon, optimum kent, optimum kent büyüklüğü, Türkiye kentleri.

1 Bu araştırma; ikinci yazarın, ilk yazar danışmanlığında Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalında 2022 yılında tamamlanan "Optimum Kent Büyüklüğü Araştırması: Türkiye için Model Önerisi" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak geliştirilmiştir.

1. Giriş: Amaç ve Ele Alış Biçimi

Güncel planlama gündeminin öncelikli tartışma konularının, hızlı nüfus artışı ve kentsel yayılma olgularına koşut yoksunluk-yoksulluk, iklim krizi, güvenli su ve gıdaya erişim gibi sosyo-mekânsal ve ekolojik temelli sorunlara yönelik çözüm arayışları olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Birleşmiş Milletler "2022 Yeni Kentsel Gündem" kapsamında; "eşitsizliklerin azaltılması", "refahın arttırılması", "iklim ve doğa önceliği", "dirençlilik" konularına yapılan değinmeler, "kentsel geleceğin" önceliklerine işaret olarak sayılabilir (UN-Habitat, 2022). Bu önceliklerin kentleşme sürecindeki yansımalarını ise kentsel ayak izinin sınırlandırılmasını ve yeşil alan kullanımalarının etkin kılınmasını esas alan ekolojik ve kompakt kent önerileri gibi sürdürülebilir kentleşme stratejileri ile somutlaştırmak mümkündür (Frey 1999). Şüphesiz, sürdürülebilir kentleşme stratejilerinin temel hedefinin, kentlerin sosyo-mekânsal yönden küçültülmesi ve doğa ile barışık kılınmasına odaklandığı söylenebilir (Kallis vd., 2015; 1-18; Florentin, 2018: 16-19; Rose, 2019: 239-262; Khmara ve Kronenberg, 2023: 304-321). Dolayısıyla kentlerin kendine yeterli, kolay erişilebilir, yaşam kalitesi yüksek, yaşanabilir, güvenli ve dirençli sosyo-mekânsal üniteler olarak geliştirilebilmesi için "nüfus-hizmet-mekân dengesini" esas alan optimizasyon göstergelerinin belirlenmesinin önemli ve gerekli olduğu değerlendirilmektedir.

Bu araştırmanın amacı, kuramsal arka plana dayalı olarak optimum kent büyüklüğü göstergelerinin saptanarak Türkiye için optimum kent büyüklüğünün tanımlanmasına yönelik veri setinin oluşturulmasıdır. Daha geniş bir ifadeyle doğa ile barışık, yaşanabilir, erişilebilir ve yönetilebilir kentler oluşturulmasına yönelik tartışmalar eşliğinde Türkiye kentlerinin kendine özgü dinamiklerini esas alan optimum kent büyüklüğüne ilişkin göstergeler setinin kurgulanmasıdır.

Araştırmanın yöntem izlencesi dört aşamadan oluşmaktadır: Birinci aşamada akademik ve bilimsel araştırma kaynaklarından oluşan güncel literatür bilgisi eşliğinde optimum kent kavramının kavramsal ve kuramsal arka planı irdelenerek optimum kent tartışmaları değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler, optimum kent kavramının sosyo-mekânsal içeriğinin anlaşılabilmesi ve bileşenlerinin tespiti bakımından önemli görülmektedir. İkinci aşamada Köy Kanunu, Belediye Kanunu, Büyükşehir Belediye Kanunu, İl Özel İdaresi Kanunu gibi ulusal mevzuat düzenlemeleri ile kurumsal raporlarda ortaya konan kent kavramsallaştırmaları sosyo-mekânsal standartlar ve tanımlamalar açısından sorgulanmıştır. Üçüncü aşamada kuramsal ve kavramsal bilgi birikimi ile yasal-hukuksal düzenlemelere ilişkin tespitler kapsamında optimum kentin "önem ve gerekliliği" ile "kapsam ve içeriği" tartışılarak optimum kente ilişkin temel kaynak niteliğindeki "göstergeler seti" oluşturulmuştur. Dördüncü aşamada ise Türkiye kentlerinin optimizasyonuna yönelik gereklilik matrisi ve önceliklendirme matrisi oluşturularak kavramsal öneriler, literatür önerileri ile mevzuat önerilerinden oluşan öneriler seti tartışmaya açılmıştır.

Araştırmada oluşturulan optimum kent göstergeler setinin, mekânsal büyüklükler, demografik kapasite ve hizmet sunum potansiyeli bakımından Türkiye kentlerinin optimizasyonuna yönelik yasal-hukuksal düzenlemelere ve planlama yaklaşımlarına ilke ve ölçütler düzeyinde katkı sunabileceği düşünülmektedir.

2. Kuramsal Çerçeve

Optimum kent kavramının literatür bilgisi eşliğinde düşünsel arka plan kapsamında ele alınarak önem ve gerekliliğinin irdelenmesi, Türkiye kentlerinin optimizasyonuna yönelik göstergelerin kapsam ve içeriğinin belirlenebilmesi bakımından önemlidir. Bu çerçevede, optimum kente ilişkin kuramsal tartışmalar literatür bilgisi eşliğinde ele alınarak değerlendirilmiştir.

Tarihsel bir giriş yapılırsa optimum kent arayışlarının "ideal yaşam=ideal kent fikri" ile eşleştirildiğini söylemek mümkündür. Bu açıdan, kentlilerin yönetime etkin katılımına olanak verecek düzeyde "küçük olması" veya sağlıklı ve mutlu bir toplum oluşturulabilmesi için "yeterli büyüklükte olması", bütünlük-birliğini koruyabilecek kadar "geniş olması" gibi filozofik temelli tavsiyeler, kentlerin optimizasyonuna yönelik erken arayışlar olarak değerlendirilebilir (Aristoteles, 2020: 2208; Platon, 2020: 119-120).

Literatür incelendiğinde optimum kent kavramının temelde yerel yönetim hizmetlerinin sunum ve dağılımı ile ilişkilendirilerek verimlilik ve maliyet kaygılarını önceleyen ekonomi temelli bir bakış açısı ile ele alındığını söylemek olanaklıdır (Richardson, 1972: 29-47; Henderson, 1974: 373-388; Singell, 1974: 207-212; Arnott, 1979: 64-79; Getz, 1979: 197-210; Begovic 1991: 94-161). Nitekim kent büyüklüğünü ekonomik gelişme/üretim gücü ve yerel yönetim büyüklüğü ile ilişkilendiren araştırmalarda "kamusal hizmetlerin verimli sunumu" konusunda optimum kent büyüklüğünün değişkenlik gösterebileceğine işaret etmektedir (Capello ve Camagni, 2000: 1479-1496; Capello, 2004: 57-85; Camagni vd., 2013: 309-341, Bikker ve van der Linde, 2015). Literatür derlendiğinde kamusal hizmetlerin verimliliği açısından optimum kent büyüklüğünün 25.000-250.000 arasında olabileceği, 25.000 altında nüfusun hizmetlerin sunumu açısından verimli olmayacağı, 250.000 üzerindeki nüfusun ise hizmet maliyetleri açısından ekonomik olmayacağı ifade edilmektedir (Holzer vd., 2009: 13-18).

Diğer taraftan, kentsel hizmetlerin verimli sunumu-kullanımı ve nesnel dağılımının "iyi bir kent formunun" temel karakteristiği olarak değerlendirilmesi, nüfus-hizmet-mekân ilişkisi bakımından optimum kentin kendine yeterli ve dengeli sosyo-mekânsal ünite boyutuna vurgu olarak görülmelidir (Lynch, 1981, Zimmerman 1982: 120-141). Yakın dönem "sürdürülebilir kent" tartışmalarında "doğa ile uyumlu kentleşme" ve "insan ölçeğinde kentler" ile öngörülen demografik ve mekânsal kapasite sınırlamalarını, nüfus-hizmet-mekân etkileşimi açısından kentlerin optimizasyonu ile ilişkilendirmek olanaklıdır (Beatley, 2000;

Burgess, 2000: 9-24; Burton, 2000: 1969-2001; Marker, 2005: 19-23; Neuman, 2005: 11-26, Rose, 2019; Gehl, 2020). Bu yönüyle, "kompakt kent" veya "ekolojik/yeşil kent" gibi sürdürülebilir kent modellerinin ortalama 10.000-30.000 nüfuslu kendine yeterli üniteler olarak öngörülmesi, kentlerin demografik optimizasyonuna yönelik çaba olarak görülmelidir (Campbell 1996: 296-312; Low ve diğ., 2005; Brett-Crowther 2011: 737-749).

Benzer biçimde, hizmet erişim olanaklarını önceleyen yürünebilir kent, yaş kent, 15 dakikalık kent gibi kavramsallaştırma çabaları da kentlerin "kendine yeterli" ve "erişilebilir" sosyo-mekânsal üniteler olarak örgütlenerek optimize edilmesi gerekliliğine işaret sayılabilir (Balsas, 2019; Middleton, 2022; Moreno, 2021: 93-111).

Son olarak, güncel araştırmalarda kentlerin kendine yeterli ünite/mahalle düzeyinde sosyo-mekânsal üniteler olarak örgütlenmesinin beklenmedik olumsuz koşullara uyum ve direnç sağlanmasında etkili bir yöntem olarak değerlendirilmesi -özellikle pandemi ve afetler gibi- beklenmedik olumsuz etkilerin azaltılmasına yönelik dirençli kent tartışmalarına optimizasyon göstergeleri boyutuyla katkı sunabileceği düşünülmektedir (Corburn, 2013, Pfeiffer ve Cloutier, 2016: 267-279; Hamilton vd., 2021: 599-679; Hailey vd., 2021: 1-6; Fernandez vd., 2023: 179-182).

Bu açıklamalardan aglomerasyon sürecinin her aşamasında kentlerin optimizasyonuna yönelik arayışların -farklı dönemsel koşul ve gerekçeler kapsamında- var olmasıyla birlikte, bu arayışların ideal toplum düzeni kurma çabaları eşliğinde sosyal dayanışma ve birlik fikri esas olmak üzere "nüfus-hizmet-mekân dengesinin kurulmasının" öncelendiği anlaşılmaktadır. Başlangıçta salt fayda-maliyet dengesini esas alan optimum kent büyüklüğü tartışmalarının süreç içinde kentlerin mekânsal, işlevsel ve demografik niteliklerine göre değişebileceği açıktır. Bu süreçte doğa ile barışık sürdürülebilir kentleşme stratejileri kapsamında demografik ve mekânsal kapasite sınırlamaları ile hizmet sunum verimliliği arasındaki denge, kentlerin optimizasyonu için temel ölçüt olarak görülmelidir.

3. Hukuksal-Yasal Çerçeve

Hukuksal-yasal çerçevede mevzuat içeriklerindeki kent kavramına yönelik tanımlama ve ölçütlerin sorgulanmasının, Türkiye kentleri için optimizasyon önerilerinin geliştirilebilmesi bakımından önemli ve gerekli olduğu düşünülmektedir.

Bu açıdan bakılırsa mevzuat içeriklerinde nüfus büyüklüğü, idari sınırlar/statüler, hizmet sunum kapasitesi olmak üzere farklı kavramsal tanımlamalar ve ölçütlerin sorgulanmasının yerinde olacaktır. Köy Kanununda¹ 20.000 ve üzeri nüfusun kent ölçütü/demografik, İmar Kanununda² 10.000 ve üzeri nüfusun imar

1 Köy Kanunu (1924). T.C. Resmî Gazete (68, 18.03.1924).

2 İmar Kanunu (1985). T.C. Resmî Gazete (18749, 03.05.1985).

planı yapabilme ölçütü/sosyo-mekânsal, Belediye Kanununda³ 5.000 ve üzeri nüfusun belediye olabilme ölçütü/hizmet sunumu-yönetim, Büyükşehir Belediye Kanununda⁴ ise 750.000 ve üzeri nüfusun büyükşehir/yonetimsel statü olarak ifade edilmesi, kent tanımının öncelikli bileşenlerinin hizmet kapasitesi ile nüfus büyüklüğü olduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan, özellikle imar mevzuatı içeriğinde mahalle/semte merkezleri tanımı ve işlevsel içeriği, sosyal ve kültürel donanımlara ilişkin olarak hizmet etki alanı ve yürüme mesafeleri 5 ile asgari alan gereklilikleri⁵ gibi standartların tanımlanması, sosyal-kültürel hizmet donanımlarının dengeli ve nesnel dağılımı açısından kentsel optimizasyon verileri olarak kabul edilebilir.

Örneğin, Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği ekindeki kentsel, sosyal ve teknik altyapı asgari standartlar ve alan büyüklükleri tablosu incelendiğinde 75.000, 150.000 ve 500.000 gibi nüfus sınırlamaları getirilerek asgari standartlara ilişkin alansal gerekliliklerin değerlendirildiği görülür. Aynı yönetmeliğin 12. maddesinde ise kamusal hizmetlere optimum erişim için yürüme mesafelerinin tanımlandığı görülmekle birlikte, bu nüfus büyüklükleri ve yürüme mesafelerinin "hangi bilimsel ve nesnel ölçütler" esas alınarak temellendirildiği konusu belirsizdir. Mevzuat içeriğindeki bir başka belirsizlik ise nüfus ve hizmet altyapısını oluşturan ünite büyüklüğü tespitine ilişkindir. Yönetmelikte mahalle/semte merkezini oluşturan kamusal hizmet tesisleri için yürüme mesafesinin 500 metre olarak belirlendiği göz önüne alınarak mahalle/semte ünitesinin yaklaşık 75 hektar olacağı hesaplanabilir. Ancak, yönetmelikte herhangi bir alansal büyüklük tanımlandığı gibi, mahalle/semte merkezinin ne kadar nüfusa sahip olacağı da belirtilmemiştir.

Şüphesiz bu açıklamalar, Türkiye için optimum kent büyüklüğü tespiti konusunda "nüfus ve alan/mekân büyüklükleri ilişkisi" bakımından ortak/nesnel bir ölçüt olmadığını göstermektedir. Bu durum, optimum kent büyüklüğünün "yerleşmeler kademelenmesi" ve "kentsel hizmet/donati kademelenmesi" eşliğinde ele alınarak kentsel hizmetlerin etkin-verimli sunumu ve dengeli dağılımı açısından ünite/mahalle düzeyinde tartışılması gerekliliğine işaret etmektedir.

4. Analitik Çerçeve

Bu bölümde optimum kent kavramı, "önem ve gereklilik tartışmaları", "kapsam ve içerik açıklamaları" ve "göstergeler seti/bileşenler" olmak üzere üç başlıkta ele alınarak çözümlenmiştir.

3 Belediye Kanunu (2005). T.C. Resmî Gazete (25874, 03.07.2005).

4 Büyükşehir Belediye Kanunu (2004). T.C. Resmî Gazete (25531, 10.07.2004; Değişik: 12.11.2012-6360/5 md.).

5 Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği, Yürüme Mesafeleri başlıklı 12. maddesi içeriğinde eğitim, sağlık, ibadet alanları ile yeşil alanlara ilişkin yürüme mesafeleri tanımlanmıştır.

6 Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği, Ek-2 Çizelgesi kapsamında kentsel, sosyal ve teknik altyapı standartlarına ilişkin alansal büyüklükler belirlenmiştir.

4.1. Önem ve Gereklik Tartışmaları

Optimum kent kavramı, kentin en uygun/ideal durumu veya denge hâli olarak düşünülürse doğal kaynaklar ile kentsel gelişme arasındaki koruma-kullanma dengesinin gözetilmesinin yanı sıra ekolojik, mekânsal, sosyal ve ekonomik büyümenin sınırlandırılması/dengeli kılınması bakımından önemlidir. Bu yönüyle bakılırsa güncel planlama literatüründe sürdürülebilirlik öncelikli kent formu, kent modeli ve kentsel gelişme tartışmalarını, kentlerin ekoloji duyarlı optimizasyon çabaları ile ilişkilendirmek mümkündür (Haughton ve Hunter, 1994; Burgess ve Jenks: 2000; Williams vd., 2000; Haughton 1997: 189-195).

Kaldı ki kentsel yayılma ve nüfus gelişiminin denetim altına alınması, sektörel gelişme ve doğal kaynaklar dengesinin gözetilerek sürdürülebilir kılınması, kamusal kaynak ve hizmetlerin verimli-etkin kullanımında fayda-maliyet dengesinin kurulması, sağlıklı-yaşanabilir, nitelikli ve dirençli kentler oluşturulması, güncel şehircilik-planlama yaklaşımlarının öncelikli hedefleri olarak görülmektedir. Bu öncelikler açısından bakıldığında sürdürülebilirlik ilkesini temel alan ideal kent/sağlıklı kent yaklaşımı temelinde optimum kentin gelecek için alternatif kentsel gelişme modeli olduğunu söylemek mümkündür (Tanrıverdi, 2022).

4.2. Kapsam ve İçerik Açıklamaları

Optimum kentin kapsamı, kentsel arazi kullanım düzeni ve ulaşım sistemi temelinde kamusal hizmetlerin etkin sunumu ve dengeli dağılımı ile ilişkilendirilebilir. Somutlaştırılırsa optimum kentin kapsamı “nüfus-mekân dengesi” esas olmak üzere sosyo-kültürel ve teknik altyapı hizmetlerinin yeterince/gereğince ve dengeli karşılanarak verimli ve etkin sunulması olarak ifade edilebilir (Tanrıverdi, 2022).

Türkiye kentleri üzerine tartışmalar incelenirse optimum kentin kapsam ve içeriğinin nüfus kapasitesi/büüklüğü esas olmak üzere kentsel hizmet verimliliği ve etkin sunumu bakımından ele alınarak, yerel yönetim büyüklüğü ile ilişkilendirilerek tartışıldığı görülmektedir. Bu açıdan, optimum kent tartışmalarında hizmet sunum niteliği ile demografik kapasite arasındaki ilişkiye dikkat çekilmesi, gerek kamusal hizmetlerin yeterince/gereğince karşılanması, gerekse kamusal maliyetlerde optimizasyon sağlanmasının önemine vurgu olarak sayılmalıdır (Göymen, 1983: 49-63; Keleş, 1984: 18-19; Tortop, 1995: 21-25; Ceritli, 2000: 170-175; Akdede ve Acartürk, 2005: 5-17, Yaslıkaya, 2019: 163-192).

Ancak Türkiye için optimum kent büyüklüğü tartışmalarında kamusal teknik altyapı hizmetlerinin etkin ve verimli sunumu bakımından en az 200.000, en çok 400.000 nüfus aralığı, belediye olma ölçütü bakımından ise en az 5.000, en çok 50.000 nüfus aralığı olmak üzere sadece demografik büyüklükler önerildiği görülmekle birlikte, nüfus-mekân birlikteliğinin sosyo-mekânsal büyüklük açısından değerlendirilmediği ifade edilmelidir (Topal, 1999, Topal, 2000: 55-74; Ceritli, 2001: 137-155; Akgül, 2003: 249-262; Şahin, 2003: 85-86; Gündüzöz, 2005, Atmaca, 2013: 168-184, Gökdemir, 2019).

Bu çerçevede optimum kentin kapsam ve içeriği açısından esas konu, sosyo-kültürel ve teknik altyapı hizmetlerinin etkin/verimli ve dengeli sunumu ile kolay denetlenebilir ve yönetilebilir kılınmasına olanak sunacak sosyo-mekânsal büyüklük ölçütünün belirlenmesi olarak görülmelidir.

4.3. Göstergeler Seti/Bileşenler

Optimum kent olgusuna ilişkin kuramsal birikim, kavramsal tanımlamalar ve güncel kavram tartışmaları ile ulusal mevzuat içeriğinin sorgulanması sonucu optimum kent için yol haritasını yönlendirecek bir göstergeler seti oluşturulmasının önemli ve gerekli olduğu düşünülmektedir. Bu set, ekolojik altyapı, mekânsal büyüklük, demografik kapasite, sosyal ve kültürel hizmet donanımları, ekonomik/sektörel dinamikler, yönetsel/kurumsal mekanizmalar, yasal düzenlemeler/mevzuat bilgisi olmak üzere 7 (yedi) göstergeden oluşturulmuştur (Tablo 1).

Göstergeler seti, kent planlama/şehircilik çalışmaları kapsamında mekânsal karakteristik, işlevsel kimlik ve demografik kapasite eşliğinde optimum kent kavramının içeriğinin tanımlanarak sosyal ve teknik altyapı hizmetlerinin verimli sunumu ve nesnel dağılımının sağlanması, kentsel yönetim mekanizmalarının etkin kılınması ve yasal düzenlemelerin yere özgülüğüne vurgu bakımından önemli görülmektedir.

Tablo 1. Optimum kent göstergeler seti

Göstergeler	İlgi konusu
Ekolojik altyapı	Ekolojik ayak izi/taşıma kapasitesi, çevresel kaynak ve değerlerin koruma-kullanma dengesi, dirençli kentleşme
Mekânsal büyüklük	Arazi kullanım/kentsel form ve ulaşım verimliliği
Demografik kapasite	Demografik büyüklük, gelişme eğilimleri, yoğunluk dağılımı ve nüfus taşıma kapasitesi
Sosyo-kültürel hizmet donanımı	Hizmetlerin yeterince/gereğince sunumu, hizmet çeşitliliği, kentsel adalet/kent hakkı kavramları
Ekonomik/sektörel dinamikler	Sektörel dağılım
Yönetsel/kurumsal örgütlenmeler	Yönetişim, etkin katılım ve iş birliği/ortaklık
Hukuksal mekanizma	Mevzuat düzenlemeleri

Kaynak: Tanrıverdi 2022

5. Türkiye Kentleri için Optimizasyon Önerileri

Türkiye kentlerinin optimizasyonuna yönelik öneriler; kavramsal izahat ve kuramsal bilgi birikimi ile güncel şehircilik literatürü ve mevzuat bilgisi eşliğinde ele alınarak, Türkiye kentleşmesinin mekânsal-işlevsel ve demografik dinamikleri kapsamında gereklilik matrisi, önceliklendirme matrisi ve öneriler seti olmak üzere üç başlıkta ele alınmıştır.

5.1. Optimum Kent Gereklilik Matrisi

Optimum kent gereklilik matrisi, çevresel kaynakların sürdürülebilir kullanımından kamusal hizmetlerin nesnel dağılımı ve yeterli sunumuna, enerji verimliliği-korunumu sağlanmasından yaşanabilir-sağlıklı-güvenli üniteler oluşturulmasına, erişilebilir-ulaşılabilir olanaklarının güçlendirilmesinden iş birliği-katılımı esas alan yönetim mekanizmaları kurulmasına dek uzanan planlama hedeflerinin gerçekleştirilmesine yönelik planlama yaklaşımı/ele alış biçimini tanımlayan yöntem yaklaşımı olarak tanımlanabilir (Tanrıverdi, 2022: 94).

Bu matris, şehircilik-planlama literatürü güncel kavram ve yöntem yaklaşımları ile mevzuat içeriklerini birlikte ele alarak kentlerin optimizasyonu için sorgulanması gereken ilkeleri kategorize etmektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Optimum kent gereklilik matrisi

	İlkeler	Yaklaşımlar	Araçlar/Mevzuat İçeriği
(1)	Verimlilik ilkesi/verimli ve etkin kullanım ilkesi	Kent planlama çalışmaları/ünite esaslı planlama	İmar Mevzuatı, Belediye Mevzuatı (kanun, yönetmelik, tüzük, genelgeler vb.)
(2)	Sürdürülebilirlik ilkesi/çevresel kaynakların koruma-kullanma dengesi	Kent planlama çalışmaları/çevre duyarlı-direnç esaslı planlama	İmar Mevzuatı, Belediye Mevzuatı, Çevre Mevzuatı, Koruma Mevzuatı (kanun, yönetmelik, tüzük, genelge, ilke kararları, vb.)
(3)	Nesnellik ilkesi/adil olma ve kamu yararı ilkesi	Kent planlama çalışmaları/hizmet gereğinin karşılanmasını esas alan planlama yaklaşımı	İmar Mevzuatı, Belediye Mevzuatı, İl Özel İdare Mevzuatı, Enerji Verimliliği Mevzuatı, Çevre Mevzuatı
(4)	Yeniden kazanım-geri kazanım ilkesi	Eylem planları ve strateji belgeleri esas imar planı çalışmaları (iklim duyarlı/afet duyarlı/gürültü duyarlı planlama gibi)	Sıfır Atık Yönetimi ve Eylem Planı, Ulusal Akıllı Şehirler Strateji Belgesi ve Eylem Planı, Ulusal Deprem Stratejisi ve Eylem Planı, Kentsel Dönüşüm Strateji Belgesi, İklim Değişikliği Eylem Planı, Gürültü Eylem Planı

(5)	Geniş katılım-iş birliği ve şeffaflık ilkesi	Yerinden ve geniş katılım-iş birliğine dayalı planlama yaklaşımı	İmar Mevzuatı, Belediye Mevzuatı
(6)	Erişilebilirlik-ulaşılabilirlik ilkesi	Geniş katılım-iş birliğine dayalı yerinden planlama yaklaşımı	İmar Mevzuatı, Belediye Mevzuatı Erişilebilirlik Standartları/Kılavuzu
(7)	Kamusal hizmetlerin yerinde-gereğince ve verimli-dengeli sunulması ilkesi	Ünite/mahalle planlaması	İmar Mevzuatı, Belediye Mevzuatı

Kaynak: Tanrıverdi 2022

5.2. Optimum Kent Önceliklendirme Matrisi

Optimum kent önceliklendirme matrisi, optimum kent gereklilik matrisi kapsamında öngörülen hedefler, ilkeler, yaklaşım ve araçlar seti esas olmak üzere kentlerin optimizasyonunda etkili olabilecek göstergeleri tanımlayan veri seti olarak kabul edilmelidir. Bu veri setinin temel dayanağı, İmar Mevzuatı kapsamında öngörülen standart ve ölçüler olarak görülebilir. Dolayısıyla mevzuat içeriğinde tanımlanan yürüme veya erişme mesafesi gibi mesafe ölçütleri ile sosyal-kültürel hizmetlere ilişkin alansal standartların birlikte ele alınarak mahalle kurgusunun ünite esaslı planlama yaklaşımı ile değerlendirilmesinin nüfus-hizmet-mekân üçlemesi bakımından kentlerin optimizasyonuna katkı sunacağı düşünülmektedir (Tanrıverdi, 2022: 99-100).

Bu açıdan bakılırsa optimum kent önceliklendirme matrisi kent planlama çalışmalarında kentlerin optimizasyonuna yönelik mekânsal, işlevsel, demografik ve ekolojik hedefler, nüfus-hizmet-mekân üçlemesi ile doğal, yapay, statü içerikli eşiklere ilişkin sınırlılıklar/kısıtlılıkları tanımlayarak mevzuat gereklilikleri kapsamındaki standart ve ölçütleri tanımlayan planlama aracı olarak görülmektedir (Tablo 3).

Tablo 3. Optimum kent önceliklendirme matrisi

Hedef	Kentlerin, ekolojik, mekânsal, sosyo-kültürel, ekonomik, kurumsal bileşenler eşliğinde ele alınarak ünite esaslı planlama yaklaşımı ile değerlendirilmesi yoluyla optimizasyonunun sağlanmasıdır.
Gerekçe	Nüfus-hizmet-mekân üçlemesi esas olmak üzere kentsel nüfusun kamusal hizmetlerden eş düzeyde/yeterince faydalanabilmesi, doğal çevre-yapılı çevre dengesinin korunması/ekolojik ayak izinin azaltılması, nüfusun kent yönetimine etkin katılımı ile ortak sorunlara-konulara tepki verebilme ve ortak çözüm üretme kapasitesinin geliştirilerek etkin bir yerinden yönetim mekanizması kurulması ile kentlerin güvenli/sağlıklı ve yaşanılabilir-yönetilebilir kılınmasıdır.
Kavramlar	Optimum ünite büyüklüğü, ünite esaslı planlama, optimum hizmet sunum/etki mesafesi, nüfus-hizmet-mekân dengesi kavramlarının tanımlanmasıdır.
Kısıtlılık	Coğrafi/konumsal nitelik ve morfolojik farklılıklar bakımından yere özgü mekânsal karakteristik, işlevsel kimlik, demografik/sosyo-kültürel farklılıklar ile ekolojik kaynak ve değerlerin farklılık/çeşitlilik gösterebileceği, yerel mevzuata veya yöresel düzenlemelere/tasarım rehberlerine gereklilik olacaktır.

Kaynak: Tanrıverdi 2022

5.3. Optimum Kent Öneriler Seti

Optimum kent öneriler seti; kavramsal içerik önerileri, kent planlama/şehir-cilik önerileri ve mevzuat önerileri olmak üzere üç başlık altında ele alınmıştır (Tanrıverdi, 2022: 102-106).

Kavramsal öneriler; Optimum ünite büyüklüğü, ünite esaslı planlama, optimum hizmet sunum/etki mesafesi, nüfus-hizmet-mekân dengesi kavramlarının, sosyo-kültürel donanımlar, nüfus kapasitesi, erişme mesafelerin ve mekânsal büyüklük ile ilişkilendirilerek tanımlanmasıdır. Bu tanımlamanın, kentlerin ken-

dine yeterli “sosyo-mekânsal üniteler birliği” olarak kurgulanmasına dayanan “ünite esaslı planlama” sistematığının kavramsal içeriğinin oluşturulması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Kent planlama-şehircilik önerileri ise planlama çalışmalarında kentlerin yere özgü karakteristiklerini esas alan dinamik ve esnek nitelikte optimum kent göstergeler seti oluşturulması olarak görülebilir. Bu set, ekolojik, mekânsal, sosyo-kültürel, ekonomik ve kurumsal optimizasyon göstergelerinin, kentlerin coğrafi konum ve işlevsel kimliği bakımından kendine özgülük gösterebileceğini, bu yönüyle yere özgü optimizasyon ölçütlerinin belirlenebileceğidir. Özellikle kültürel ve doğal miras varlığı bakımından yere özgü planlama kararları gerektiren özel yerleşmelere yönelik kentsel tasarım rehberleri⁷ veya yere özgü kararlar yoluyla sosyo-mekânsal ölçütler tanımlanması, yere özgü optimizasyon dinamiklerinin gerekliliğini ortaya koyması bakımından önemli görülmelidir.

Son olarak, mevzuat önerileri açısından bakıldığında temel konu şehircilik/planlama literatürü ile mevzuat içeriği arasında gerek kavramsal açıklama/tanımlamalar, gerekse teknik gereklilikler bakımından ortak bir dil kurulması olarak görülmelidir. Başka bir ifadeyle, literatür bilgisi ile mevzuat arasında tutarlık sağlanmasıdır. Bu tutarlık, mevzuat içeriğinde tanımlanan kentsel sosyal ve teknik altyapı asgari standartları ve alansal gereklilikler ile hizmet mesafesi/yürüme mesafesi ölçütlerinin, ünite/mahalle esaslı planlama yaklaşımı temelinde literatür bilgisine dayanan bilimsel ve teknik gerekçeler eşliğinde belirlenmesi olarak ifade edilebilir.

6. Tartışma-Sonuç

Türkiye kentleri için optimizasyon göstergelerine ilişkin ölçütler belirlemeyi hedefleyen bu araştırmanın sonunda üç temel konu tartışmaya açılmıştır: Birincisi, optimum kent arayışlarının esas itibarıyla kentlerin ulusal yerleşme sistemi içindeki konumsal nitelikleri ve işlevsel kimlikleri bakımından “kendine özgülük” gösterebileceğidir. Daha açık bir ifadeyle kentlerin mekânsal ve işlevsel karakteristikleri ile sosyo-ekonomik öz nitelikleri bakımından “kendine özgü optimizasyon dinamiklerine” sahip olabileceğidir. Bu değerlendirme, Türkiye kentleri için yere özgü mekânsal ve işlevsel karakteristikleri nüfus-hizmet-mekân dengesi bağlamında ele alan planlama yaklaşımlarının geliştirilmesine bakımından önemlidir.

İkincisi, kentlerin optimizasyon dinamiklerinin tespitinde ekolojik, mekânsal, sosyo-kültürel, ekonomik, kurumsal ve hukuksal bileşenlerden oluşan bilimsel ve

7 Bu konuda Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığınca Kentsel Tasarım Rehberlerinin Hazırlanması Projesi'nin başlatıldığı belirtilmelidir. Proje kapsamında pilot bölge olarak Konya-Merem ilçesi kentsel tasarım rehberi hazırlandığı not edilmelidir. Bkz.: <https://mpgm.csb.gov.tr/kentsel-tasarim-rehberleri-i-82334>

nesnel verilere dayanan optimum kent göstergeler setinin oluşturulması gerekliliğidir. Bu veri seti, optimizasyona ilişkin yöntem yaklaşımını tanımlayan "gereklilik matrisi" ile gerekçeler, hedefler, kavramlar ve yere özgü karakteristikleri tanımlayan "önceliklendirme matrisi" olmak üzere iki matris olarak kurgulanmıştır. Şüphesiz bu matrisler, Türkiye kentlerine yönelik optimizasyon çalışmalarında mevzuat gereklilikleri ile şehircilik bilimi ve planlama yaklaşımları birlikteliğinde kentlerin konumsal, demografik, mekânsal, karakteristik ve işlevsel kimliklerini esas alan "yere özgü optimizasyon rehberleri" olarak geliştirilebilir.

Üçüncüsü ise kentlerin ünite esaslı planlama yaklaşımı ile ele alınarak planlanmasıdır. Ünite esaslı planlama yaklaşımı, yerleşmeler ve donatı kademelenmesini esas alarak, nüfus/demografik kapasite, mekân/alansal büyüklük ve hizmet/sosyal donatı arasındaki dengeyi esas alan bir ele alış biçimi olarak önerilmiştir. Dolayısıyla kamusal hizmetlerin yerinde, verimli ve etkin sunumunu esas alan bu yaklaşım, kentlerin doğa ile barışık sosyo-mekânsal üniteler olarak geliştirilerek çevresel, sosyal ve ekonomik açıdan sürdürülebilir ve dirençli kılınmasına katkı sunacağı değerlendirilmektedir.

Araştırmada ortaya konan optimizasyon önerilerinin, merkezi ve yerel yönetimler, sivil/yerel inisiyatifler, üniversiteler ve yerel halk olmak üzere mekânsal planlama paydaşları arasında geniş katılımlı çalıştaylar ile tartışılarak literatür ve mevzuat birlikteliğinde somutlaştırılmasının, nüfus-hizmet-mekân üçlemesi temelinde kentsel-kamusal hizmetlerin yeterince/gereğince karşılanması ve dengeli dağılımı yönünden kentlerin sürdürülebilir ve dirençli kılınmasına yönelik planlama çabalarına akademik/bilimsel arka plan açısından katkı sunacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akdede, S.H. ve Acartürk, E. (2005). "Türkiye'de ilçe ve belediyelerin optimizasyonu", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 14(3), 5-17.
- Akgül, A. (2003). "Kent büyüklüğü ve hizmetlerde etkililik ilişkisi", *Türk İdare Dergisi*, 75(438), 240-262.
- Aristoteles (2020). *Politika*. (F. Akderin, Çev.), Say Yayınları, İstanbul.
- Arnott R. (1979). "Optimal city size in a spatial economy", *Journal of Urban Economics*, 6: 65-89.
- Atmaca, Y. (2013). "Optimal belediye büyüklüğü ve yeni Büyükşehir Belediye Yasası", *Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 3(2), 168-184.

- Balsas C. J. L. (2019). *Walkable cities: revitalization, vibrancy, and sustainable consumption*, New York: State University of New York Press.
- Beatley, T. (2000). *Green urbanism: learning from European cities*, Island Press, Washington.
- Begovic, B.(1991). "The economic approach to optimal city size", *Progress in Planning*, 36, 94–161.
- Bikker, J.A. ve van der Linde, D.E. (2015). *The Optimum Size of Local Public Administration*, Discussion Paper Series nr: 15-05, Utrecht School of Economics, Utrecht.
- Brett-Crowther, M. (2011). "The Green City: Ideal and Necessity", *International Journal of Environmental Studies*, 68(5), 737-749.
- Burgess, R. (2000). "The compact city debate: a global perspective", in: M. Jenks & R. Burgess (Eds.), "Compact cities, sustainable urban form for developing countries", 9-24, New York: Spon Press.
- Burgess, R. ve Jenks, M. (2000). „Compact cities: sustainable urban forms for developing countries”. E&F Spon Press, New York.
- Burton, E. (2000). "The compact city: just or just compact? A preliminary analysis", *Urban Studies*, 37 (11): 1969-2001.
- Camagni R, Capello R, Caragliu A. 2013. "One or infinite optimal city sizes? In search of an equilibrium size for cities", *The Annals of Regional Science*, 51(2): 309-341.
- Campbell, S. (1996). "Green Cities, Growing Cities, Just Cities? Urban Planning and The Contradictions of Sustainable Development", *Journal of the American Planning Association*. 62(3), 296-312.
- Capello R. 2004. "Beyond optimal city size: Theory and evidence reconsidered", *Urban Dynamics and Growth*, 266: 57-85.
- Capello R. ve Camagni R. 2000. "Beyond optimal city size: An evaluation of alternative urban growth patterns", *Urban Studies*, 37(9): 1479-1496.
- Ceritli, İ. (2000). "Sürdürülebilir kentsel kalkınma sürecinde optimum kent ölçeğinin önemi ve Türkiye örneği", yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ceritli, İ. (2001). "Yerel kent hizmetlerinin verimli sunumu açısından en uygun kent büyüklüğü ve Türkiye örneği", *Türk İdare Dergisi*, 430, 137-155.
- Corburn, J. (2013). "Healthy city planning: from neighborhood to national health equity". London: Routledge Press.

Fernandez-Barresa, S, Perez, G, Pineoro, M, Reyes, A, Perez, K, Artazcoz, L, Borrell, C. (2023). "Effect of COVID-19 prevention as part of an urban renewal program", *Public Health*, 223, 179-182.

Florentin, D. (2018). "The challenge of degrowth in cities", *Field Actions Science Reports*, 18, 16-19.

Frey, H. (1999). "Designing the city: towards a more sustainable urban form". New York: E&FN Spon Press.

Gehl, J. (2020) "İnsan için kentler". Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Getz M. (1979). "Optimal city size fact or fancy". *Law and Contemporary Problems*, 43(2): 197-210.

Girardet, H. (2015). "Ecopolis; the regenerative city". In S. Lehmann (ed.), "Low carbon cities: transforming urban systems", (69-73). Taylor and Francis Press, New York.

Gökdemir, S. (2019). "Kütahya ili Simav ilçesinde kapatılan belde belediyelerinin optimal yerel yönetim büyüklüğü açısından değerlendirilmesi". Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Afyonkarahisar.

Göymen, K. (1983). "Türkiye'de yerel yönetimin yeniden yapılanması", Prof. Dr. Fehmi Yavuz'a Armağan (49-64), AÜSBF Yayınları, Ankara.

Gündüzöz, İ. (2005). "Optimal yerel yönetim büyüklüğü ve belde belediyelerinde ölçek sorunu: Tokat ili örneği". [Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi], Trabzon.

Hailey, V, Bloomberg, M, Hamer, M, Fisher, A. (2023). "Association between neighborhood cohesion and physical activity trajectories during the COVID-19 pandemic using data from Understanding Society: The UK Household Longitudinal Study & COVID-19 sub-study", *Preventive Medicine Reports*, 35, 1-6.

Hamilton, J, Hallmann, A, Baumgart, S, Bolte, G (2021). "The resilience of neighborhoods in the SARS-CoV-2 Pandemic: urban planning and public health approaches", *Das Gesundheitswesen*, 83(8/9), 599-679.

Haughton, G. (1997). "Developing sustainable urban development models," *Cities*, 14(4), 189-195.

Haughton, G. ve Hunter, C. (1994). *Sustainable cities*, Jessica Kingsley Publishers Ltd., London.

Henderson, J. V. (1974). "Optimum city size: The external diseconomy question". *Journal of Political Economy*, 82(2), 373-388.

Holzer, M. ve Fry, J., Charbonneau, E., Van Ryzin, G. ve Eileen Burnash (2009). *Lite-*

ature Review and Analysis Related to Optimal Municipal Size and Efficiency, The Local Unit Alignment, Reorganization, and Consolidation Commission, Rutgers University, Newark.

Kallis, G., Demaria, F. ve D'Alisa, G. (2015) "Introduction: degrowth". In: Degrowth: a vocabulary for a new era. D'Alisa, Giacomo, Federico Demaria, ve Giorgos Kallis (eds), 1-18, Routledge Press, New York.

Keleş, R. (1984). Kentleşme ve konut politikası. AÜ SBF Yayınları, Ankara.

Khmara, Y. ve Kronenberg, J. (2023). "Urban degrowth economics: making cities better places for living, working, and playing", The International Journal of Justice and Sustainability, 28(3), 304-321.

Low, N., Gleeson, B., Green, R., Radovic, D. (2005). "The Green City: Sustainable Homes", (Ed: N. Low), Sustainable Suburbs, New York: Taylor and Francis Press.

Lynch, K. (1981). A Theory of Good City Form. MIT Press, Cambridge.

Marker, B. (2005). "Foundations of the sustainable compact city", Global Built Environment Review, 4 (3), 19-23.

Middleton, J. (2021). The walkable city: dimensions of walking and overlapping walks of life, New York: Routledge Press.

Moreno C., Allam Z., Chabaud D., Gall C., Pratlong F. (2021) "Introducing the "15-minute city": sustainability, resilience and place identity in future post-pandemic cities". Smart Cities 4(1), 93-111.

Neuman, M. (2005). "The compact city fallacy", Journal of Planning Education and Research, 25, 11-26.

Pfeiffer, D. ve Cloutier, S. (2016). "Planning for happy neighborhoods", Journal of the American Planning Association, 82(3), 267-279.

Platon. (2020). Devlet. (S. Eyüboğlu ve M. A. Cimcoz, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Richardson H. (1972). "Optimality in city size, systems of cities and urban policy: a sceptic's view", Urban Studies, 9(1): 29-47.

Rose, J. (2019). İyi akort edilmiş şehir: modern bilim, kadim uygarlıklar ve insan tabiatı bize geleceğin şehir yaşamı konusunda neler anlatıyor, (T. Gezer, Çev.). Optimist Yayınları, İstanbul.

Singell, L. D. 1974. "Optimum city size: some thoughts on theory and policy", Land Economics, 1(3): 207-212.

- Şahin, V. (2003). Optimal yerel yönetim büyüklüğü çerçevesinde kasaba belediyeleri, [Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi], Kahramanmaraş.
- Tanrıverdi, E. (2022). Optimum kent büyüklüğü araştırması: Türkiye için model önerisi, [Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi], Denizli.
- Topal, A. (1999). Optimal yerel yönetim büyüklüğü ve belediyelerin konsolidasyonu (İstanbul için bir model önerisi), [Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi], Trabzon.
- Topal, A. (2000). "Optimal yerel yönetim büyüklüğüne kuramsal yaklaşım", *Türk İdare Dergisi*, 73(431), 55-74.
- Tortop, N. (1995). "Yerel idarelerde büyüklük ölçütleri", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 4(6), 21-25.
- UN-Habitat (2022). The new urban agenda, United Nations Human Settlements Programme, United Nations Press, Nairobi.
- Williams, K., Burton, E., Jenks, M. (2000). Achieving sustainable urban forms, E&F Spon Press, New York.
- Yaslıkaya, R. (2019). "Yerel yönetimlerde ölçek ekonomisi: teori, kavram ve tartışmalar", *Liberal Düşünce Dergisi*, 24(95), 163-192.
- Zimmerman, D. (1982). "Small is beautiful, but: an appraisal of the optimum city", *Humboldt Journal of Social Relations*, 9(2), 120-141.

